

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук
Кафедра культурології

Критична антропологія грошей: їхні функції, теорії походження і теорії створення
сучасних грошей

КУРСОВА РОБОТА
студента III курсу
Іванцова Олександра Андрійовича

Науковий керівник:
Старший викладач
Івашина О. О.

КИЇВ – 2020

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Функції грошей: критичний огляд	7
1.1. Гроші як засіб обігу	9
1.2. Гроші як засіб формування скарбів та нагромадження	12
1.3. Гроші як одиниця розрахунку	15
1.4. Оцінюючи вартість життя та смерті	18
1.5. Гроші як спосіб платежу	23
РОЗДІЛ II. Теорії походження грошей	25
2.1. Бартерна теорія	27
2.2. Дедуктивний підхід	29
2.3. Державницько-релігійна теорія	31
2.4. Хартальна або неохартальна теорія	33
Розділ III. Теорії створення нових грошей в сучасній економіці	39
3.1. Кредитна теорія створення грошей (кінець 19 століття - 1930 роки)	40
3.2. Теорія часткового резерву (The Fractional Reserve Theory) (1930 - 1960)	41
3.3. Теорія фінансового посередництва (1970 - дотепер)	44
3.4. Чи можуть банки самі по собі створювати гроші з нічого?	46
ВИСНОВКИ	49
БІБЛІОГРАФІЯ	52

ВСТУП

Дослідник чи дослідниця, що зацікавиться соціально-гуманітарною проблематикою явища грошей, обов'язково стикається з певним парадоксом. На сьогодні існує досить об'ємна англомовна бібліографія, у якій явище грошей розглядається крізь історичну, антропологічну, соціологічну, політ-економічну та культурологічну оптики. Ці оптики демонструють, наприклад: генеалогічний зв'язок грошей із війною, насиллям та рабством; вплив сучасних монетарних політик на довкілля, зростання різних форм нерівностей та концентрацію влади в руках нечисленної еліти; експансію логіки грошового обрахунку в галузі почуттів та стосунків. У той час як економічний мейнстрім, національні фінансові політики та побутова свідомість, ігноруючи соціально-гуманітарні розвідки, продовжують сприймати гроші в якості вуалі, що накриває «реальне» економічне виробництво, або як формальний інструмент, що лише полегшує ведення товарного обігу. У такий спосіб, ми маємо два варіанти концептуалізації явища грошей, які умовно можна охрестити як критичний (соціально-гуманітарні оптики) та мейнстрімний (неокласичні економічні теорії), останній із яких ігнорує перший. І хоча фінансова криза 2007 — 2008 років привернула увагу до критичної концептуалізації грошей, мейнстрімний підхід, що очевидно з його назви, поки зберігає свою гегемонію. Тому, *актуальність* нашої роботи є дворівневою. По-перше, ми б хотіли наголосити на необхідності розвитку критичних соціально-гуманітарних оптик щодо дослідження феномену грошей, які краще за мейнстрімні економічні розвідки відповідають науковим стандартам якості дослідження. На нашу думку, висновки, які надають соціально-гуманітарні розвідки також мають далекосяжний потенціал для фінансово-економічних національних та глобальних політик. Другий рівень актуальності — локальний. Нам не вдалося знайти україномовні

роботи присвячені феномену грошей, які б розглядали їх крізь критичну оптику, хоча в англomовній гуманітаристиці, як ми вже зазначили, ця тема представлена досить широко. А втім, ми не можемо не згадати, видавничий проект «*ICU Business Books*», який, всупереч своїй двозначній назві, переклав низку класичних праць та науково-популярних текстів із неортодоксальної фінансової та економічної теорії.¹

Об'єкт дослідження — критична антропологія грошей.

Предмет дослідження — функції грошей та їх соціально-культурні наслідки, теорії походження грошей та теорії створення нових грошей у сучасній економіці.

Мета роботи — розглянути соціально-культурні наслідки нібито лише інструментальних функцій грошей; окреслити сучасні теорії походження грошей; окреслити сучасні теорії та дослідження створення нових грошей у сьогodнішніх економіках.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати приклади соціально-культурних наслідків функцій грошей, що їх мейнстрімна економіка визначає лише як формальні та інструментальні. Продемонструвати, як ці функції вступають у протиріччя одна одній, що фіксується, зокрема, у політиках національних центральних банків; як вони впливають на нашу оцінку стосунків, почуттів, життя і смерті; а також, як вони змінюють функціонування спільнот на мікро-рівні.
2. Дослідити зміст чотирьох теорій походження грошей: бартерної теорії, дедуктивного підходу, державницько-релігійної теорії та (нео)хартальної теорії.

¹ “Книги,” accessed June 22, 2020, <https://books.icu/books>.

3. Дослідити зміст трьох теорій створення сучасних грошей — кредитної теорії, теорії часткового резерву та теорії фінансового посередництва — та продемонструвати результати емпіричної розвідки німецького економіста Річарда Вернера (*Richard Werner*), що їх підважує.

Структура роботи складається з трьох розділів, що поділені й розташовані у відповідній послідовності до викладених нами завдань. Перший розділ розкриває перше завдання тощо.

Як ми вже згадували вище, *ступінь наукової розробки теми* є достатньо об'ємним, а тому тут ми хотіли б обмежитися наведенням одного джерела для кожного завдання нашої роботи, яке найкраще репрезентує його проблематику. Прологомени до критичної антропології грошей представлені в невеличкій роботі економічних антропологів Тіма Ді Музіо (*Tim Di Muzio*) та Річарда Роббінса (*Richard Robbins*) «*Антропологія грошей: критичний вступ*».² Автори, демонструючи обмеженість мейнстрімної концептуалізації грошей, контекстуалізують їх у політичному, соціальному та культурному полях, а також наводять широку бібліографію соціально-гуманітарних розвідок цього феномену. На тему історії грошей і, зокрема, їхнього походження, є декілька книжок, які вже стали класикою цього поля досліджень, а тому обмежитися однією неможливо. Девід Гребер (*David Graeber*) у праці «*Борг: перші 5000 років історії*» представляє об'ємну антропологічну розвідку історії ідеї грошей, видів та способів їхнього використання в різних спільнотах, критикуючи бартерну та хартальну теорії походження грошей і надаючи гострий коментар щодо сучасної монетарної політики.³ Соціологічний аналіз економічних теорій грошей та історії монетарної

² Tim Di Muzio and Richard H. Robbins, *An Anthropology of Money: A Critical Introduction* (New York: Routledge, 2017).

³ Дэвид Гребер, *Долг: Первые 5000 Лет Истории* (Москва: Ad Marginem, 2014).

політики наводить Джеффри Інхам (*Geoffrey Ingham*) у роботі «*Природа грошей*».⁴ Щодо теорій створення нових грошей сьогодні, розглянута нами в третьому розділі стаття Річарда Вернера містить детальний виклад 3-ох таких гіпотез, та, на думку автора, демонструє революційні результати емпіричного дослідження типовим сучасним європейським банком нових грошей.⁵

⁴ Geoffrey Ingham, *The Nature of Money* (Cambridge, UK ; Malden, MA: Polity, 2004).

⁵ Richard A. Werner, "Can Banks Individually Create Money out of Nothing? — The Theories and the Empirical Evidence," *International Review of Financial Analysis* 36 (December 1, 2014): 1–19.

РОЗДІЛ I. Функції грошей: критичний огляд

Найпоширеніший спосіб дефініції грошей в економічній літературі — це перелік їхніх функцій, тобто того, що гроші роблять. Згідно з цим правилом чотири найуживаніші економістами функції грошей це: засіб обігу (*medium of exchange*), міра вартості або одиниця розрахунку (*measure of value або unit of account*), засіб формування скарбів та нагромадження (*store of value*), спосіб платежу (*means of payment або standard of deferred payment*).⁶ В наступній таблиці представлені класичні дефініції цих функцій.

Засіб обігу	Гроші використовуються для купівлі товарів та послуг
Міра вартості або одиниця розрахунку	Гроші використовуються як одиниця вимірювання вартості речей
Засіб формування скарбів та нагромадження	Гроші використовуються для збереження та накопичення вартості
Спосіб платежу ⁷	Гроші використовуються для розрахунку та обліку боргів

У той час, як мейнстрім економічної теорії і далі наголошує на тому, що гроші — це лише вуаль, яка приховує чи накриває «реальні» економічні процеси,⁸ кожна з перелічених функцій грошей має наслідки не тільки в так званому «реальному» економічному виробництві, а й у суспільних процесах далеко за його межами. Грошова політика визначає як багато людей отримують роботу; безпеку і

⁶ Di Muzio and Robbins, *An Anthropology of Money*, 22; Л. К. Воронова, ed., *Словник Фінансово-Правових Термінів* (Київ: Алерта, 2011), 131–35; Юлия Вымятина, *Деньги, Или Золотая Антилопа* (СПб: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2016), 11–17.

⁷ На перший погляд функції «засіб обігу» та «спосіб платежу» окреслюють одне явище — можливість здійснювати операції купівлі та продажу, обмінювати гроші на товари та послуги. Однак, між ними є тонка різниця. Гроші як засіб обігу означають миттєвий обмін грошей на товари, а гроші як засіб платежу — розділяють момент отримання товару і його оплати. У такий спосіб друга функція краще охоплює боргову сутність грошей та інфраструктуру, яку ми використовуємо для їх розрахунку й обліку. Вымятина, *Деньги, Или Золотая Антилопа*, 15; Di Muzio and Robbins, *An Anthropology of Money*, 22.

⁸ Вымятина, *Деньги, Или Золотая Антилопа*, 61–73.

вартість грошових заощаджень; стабільність соціальних угруповань та те, як ми оцінюємо особисті стосунки, життя і смерть. У цьому розділі ми помістимо функції грошей у контекст владних, соціальних та культурних процесів, щоб продемонструвати необхідність ширшого, ніж економічна оптика, соціально-гуманітарного аналізу грошей.

1.1. Гроші як засіб обігу

Ми в різний спосіб отримуємо потрібні нам товари чи послуги. Вони можуть бути спільною власністю тієї мікро-групи, до якої ми належимо, а отже користування ними є комунальним. Ми можемо отримати щось як подарунок, або зробити подарунок комусь. Хоча й дотепер у модерній культурі ці практики займають важливе місце, упродовж історії розвитку людства вони були основним засобом обігу предметів та послуг у мікро-спільнотах. Жорстко розподілені за статусом та престижем, актори цих спільнот не потребували грошей для того, щоби здійснювати обмін всередині групи.⁹

Коли ми запитуємося про те, що означає мати гроші в якості засобу обігу, ми можемо відповісти, що така їхня функція створює можливість отримати необхідну річ незалежно від розподілу статусу та престижу (емансипативний ефект грошей).¹⁰ А також, що мати такий універсальний засіб обміну дуже зручно, коли ми ведемо торгівлю поза межами нашої мікро-спільноти.¹¹ Критика такої функції грошей зустрічається ще у творах Арістотеля та згідно Джонатану Паррі (*Jonathan Parry*) і Морісу Блоху (*Maurice Bloch*) розгортається таким чином:

«Як і інші тварини, людина є природно самодостатньою, а її бажання — обмеженими. Торгівля є природною настільки, наскільки вона орієнтована на відновлення цієї самодостатності. Як і в природі, у домогосподарствах може бути чогось багато, а чогось обмаль, і тоді вони [домогосподарства] будуть змушені обмінюватися, керуючись взаємною потребою. “Такий обмін не суперечить природі й не є формою заробітку

⁹ Гребер, Долг: *Первые 5000 Лет Истории*, 25–45.

¹⁰ Феликс Мартин, *Монеу. Неофициальная Биография Денег* (Москва: Синдбад, 2017), 62–79.

¹¹ Гребер, Долг: *Первые 5000 Лет Истории*, 25–45.

грошей; він продовжує свою первісну мету — відновити власну природну рівновагу самодостатності”»¹²

Проте, хоча торгівля і є природною справою, вона зіпсута пошуком зиску:

«Однаке обмін, орієнтований на зиск є неприродним; і це руйнує зв'язки між домогосподарствами... Гроші як інструмент, що призначений лише сприяти та полегшувати обмін, є природно приреченим, адже всі шляхи, що призводять до багатства... є “найбільш супротивні природі”»¹³

На противагу економічним теоріям, у яких гроші концептуалізуються як рушій товарного обігу, критики цієї функції грошей вбачають у безгрошовому обміні або економіках дарування більш людяні форми господарства, де обіг предметів та послуг виконує важливу соціальну функцію об'єднання (*bonding*) людей, зміцнюючи їх особистий та комунітарний добробут.¹⁴ У відповідь на гіпотезу емансипативного ефекту грошей треба зауважити, що гроші як універсальний засіб обігу та оцінки речей протягом історії свого існування не переставали бути пов'язаними з владою, релігійним авторитетом та насиллям, що буде розглянуто в другому розділі нашої роботи.

Якщо відійти від морального аспекту грошей, треба згадати, що їхнє використання в якості засобу обігу є важливим фінансовим інструментом сучасної економічної політики. Здебільшого, що більше грошей на даний момент знаходиться в обігу, то активнішою є економічна діяльність. Коли гроші в дефіциті, тоді зменшується й кількість робочих місць, і купівля та продаж товарів і послуг. Численні економічні кризи, які трапилися протягом останніх 300-от років,

¹² Jonathan Parry and Maurice Bloch, eds., *Money and the Morality of Exchange* (New York: Cambridge University Press, 1989), 2.

¹³ Parry and Bloch, 2.

¹⁴ Гребер, Долг: Первые 5000 Лет Истории, 25–45.

були викликані раптовим скороченням обігу грошової маси, що було наслідком припинення регулярної видачі кредитів банками. Це також було однією з причин економічного краху 2007 — 2008 років.¹⁵ Розповсюджена сьогодні концептуалізація грошей у якості вуалі, що приховує чи вкриває «реальні» виробничі процеси, заважає помітити ступінь їхнього впливу на світове господарство.¹⁶

Ще один аспект, який варто згадати, коли ми говоримо про гроші як засіб обігу, пов'язаний із тим, як часто гроші переходять в інші руки; тобто чим частіше гроші використовуються як засіб обігу, тим активнішою є економічна діяльність. Економісти називають цей аспект швидкістю обігу грошей (*velocity of money*), що означає частоту, з якою певна грошова одиниця використовується для придбання чогось в обмежений період часу (наприклад, рік). Або якщо сформулювати інакше: швидкість обігу грошей — це частота, з якою грошова одиниця переходить із рук до рук в обмежений період часу. Коли швидкість обігу грошей зростає, тоді збільшується й кількість економічних операцій. У такий спосіб цей показник надає інформацію про те, чи споживачі та підприємці відкладають, чи вони витрачають свої кошти.¹⁷

¹⁵ Di Muzio and Robbins, *An Anthropology of Money*, 24.

¹⁶ Вымятина, *Деньги, Или Золотая Антилопа*, 65.

¹⁷ Di Muzio and Robbins, *An Anthropology of Money*, 24.

1.2. Гроші як засіб формування скарбів та нагромадження

Друга основна функція грошей в україномовній літературі формулюється як засіб формування скарбів та нагромадження, а в англomовній як *store of value*.¹⁸ Здатність грошей формувати й накопичувати вартість співвідноситься з двома факторами. Перший фактор — це дефіцит грошей; а другий — здатність грошей зростати самим по собі, тобто їхня здатність самотійно помножувати себе. Розглянемо спочатку фактор дефіциту й те, як він співвідноситься з різними економічними інтересами.

Люди, що мають гроші, очевидно, хочуть, щоби ці гроші зберігали свою вартість. Відповідно, вони зацікавлені в тому, щоби вартість грошей формувалася таким цінним товаром, який був би достатньо обмеженим у розповсюдженні, але водночас вважався достатньо надійним із погляду збереження власної вартості. Наприклад, золото. Такий вид грошей називається товарними грошима.¹⁹ Кредитні гроші, які за сутністю є борговим квитком і вартість яких не базується на матеріальному товарі,²⁰ зі свого боку здатні нескінченно збільшуватися в об'ємі й, відповідно, загрожують втратою своєї вартості. Через це національні та регіональні економіки засвідчують зміни в цінах, що корелюють із сукупною кількістю доступних грошей — що більше грошей, то більші ціни. Проблема та конфлікт виникають через те, що гроші є також засобом обігу, й у випадку цієї їхньої функції, що більше грошей, то активнішими є економічна діяльність, розквіт бізнесу, поява робочих місць, економічне зростання тощо.²¹ Простими словами, якщо суб'єкта турбує влаштуватися на роботу — що більше грошей в

¹⁸ Воронова, *Словник Фінансово-Правових Термінів*, 132; Di Muzio and Robbins, *An Anthropology of Money*, 22.

¹⁹ Di Muzio and Robbins, *An Anthropology of Money*, 11–12.

²⁰ Di Muzio and Robbins, 13.

²¹ Nigel Dodd, *The Social Life of Money* (Princeton: Princeton University Press, 2014), 52–54.

економіці, то краще. Якщо, з іншого боку, пріоритетними є цінова і грошова стабільність — що менше грошей, то краще.

Конфлікт між грошима як засобом обігу (що більше, то краще) та як засобом формування скарбів (тримати гроші в дефіциті) відображається в політиках, що проводяться центральними банками національних держав. Центральні банки зобов'язані забезпечувати стабільні ціни, або, використовуючи економічний жаргон, підтримувати низьку грошову інфляцію. Інструмент, за допомогою якого вони керують інфляцією — це процентна ставка, тобто ціна грошей. Якщо на думку центральних банків у країні зavelика економічна активність, процентна ставка буде підвищена. Така операція зменшує кількість грошей в економіці. Якщо в країні занизька економічна активність, банк буде зменшувати процентну ставку, а також вдаватися до інших дій (купівля державного боргу чи інших боргових активів), що можуть призвести до збільшення об'єму грошей в економіці.²²

У такий спосіб ідеальні центральні банки виконують функцію регулятора сучасної фінансової системи, налагоджуючи баланс між інтересами утримувачів грошей (*money holders*), що зацікавлені в їхньому дефіциті, й інтересами працівників та підприємців, які виграють від збільшення об'єму грошей на ринку й, відповідно, пожвавлення економічної активності. Але це лише теорія. Більшість фінансових законодавств світу визначають головним обов'язком центральних банків дії з утримання низького рівня інфляції, а отже монетарна політика, переважно, керується інтересами утримувачів грошей, а не інтересами працівників та підприємців. Єдиний у світі центральний банк, що має додаткове офіційне зобов'язання підтримувати рівень робочої зайнятості — це Федеральна резервна система США, хоча й вона на практиці набагато більше переймається підтримкою

²² Di Muzio and Robbins, *An Anthropology of Money*, 26.

низького рівня інфляції. Одним із факторів, яким Федеральна резервна система США послуговується для регулювання показника процентної ставки, є рівень безробіття. Якщо цей рівень опускається нижче 5-ти відсотків, ФРС фіксує, що на ринку завеликий об'єм грошей, і система підвищує процентні ставки або продає державні активи, щоби зменшити грошовий обіг, збільшуючи в такий спосіб безробіття. Сучасна світова фінансова система вимагає, щоби певний відсоток людей не мав оплачуваних робочих місць.²³

Підсумовуючи, варто зазначити, що монетарні політики відрізняються за тим, як вони визначають гроші, чи скоріш, яку функцію грошей вони вважають пріоритетною. Залежно від того, чи це засіб обігу, чи це засіб нагромадження, центральні банки проводять політики збільшення або зменшення грошової маси, кожна з яких вигідна різним групам людей. Утримувачі грошей будуть лобіювати політики зменшення грошової маси для того, щоби їхні заощадження не втрачали цінність. В інтересах працівників та підприємців збільшення грошей в економіці, адже це пожвавлює загальну господарську діяльність. Очевидно, що конструкція сучасної монетарної системи покликана сприяти заробітку грошей грошима. Зрештою, головна функція комерційних банків — позичати гроші у формі відсоткового боргу; а майже нескінченна різноманітність інвестиційних можливостей — акцій, облігацій, фінансових деривативів — створена для того, щоби *money holders* могли утримувати свої гроші й бути впевненими, що гроші не тільки не втратять свою вартість, а й набудуть додаткову.²⁴

²³ Di Muzio and Robbins, 27.

²⁴ Di Muzio and Robbins, 27.

1.3. Гроші як одиниця розрахунку

Для того, щоби гроші могли слугувати одиницею розрахунку ми маємо вміти виражати цінність тих чи інших речей в еквіваленті тієї грошової одиниці, що ми використовуємо. З усіх перелічених нами функцій грошей одиниця розрахунку, ймовірно, є найсуперечливішою з моральної точки зору. Що може бути доступним для купівлі та продажу на ринку? Що може й що не може мати на собі цінник? Чи має їжа бути доступною лише для людей, які можуть за неї платити? А як щодо медичної допомоги? Якому грошовому еквіваленту відповідає процес штучного запліднення? Дитина? Нирка? Скільки може коштувати незайманий ліс? Коли прем'єр-міністр Малайзії зазначив, що ліси його країни принесуть більше зиску у вигляді лісоматеріалів, вирубка та заготівля яких створить нові робочі місця, а дохід із цієї кампанії буде покладений під відсоток на рахунки в банках, він призначив конкретну грошову ціну речам, які інші люди можуть вважати безцінними.²⁵ Продаж органів є поза законом у всіх країнах світу, крім Ірану. Втім, за оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, на чорному ринку щорічно відбувається понад 10 000 продажів людських органів, а дохід із транскордонної контрабанди лише нирок приносить 1,2 мільярда доларів прибутку в рік (за іншими оцінками 8 мільярдів).²⁶ Упродовж 5000 років існування грошей як ідеї універсальної одиниці розрахунку все більше явищ природи та суспільного життя перетворилися на товар. Вищевикреслені сучасні кейси демонструють, що з розвитком науки, технологій та політичними пертурбаціями процес комодифікації лише інтенсифікується.

Автори 19 — початку 20 ст. у своїй критиці грошей акцентували увагу на їхній тенденції редукувати безмежжя явищ буття до ціни. Карл Маркс (*Karl Marx*)

²⁵ “Deforestation in Malaysia,” in *Wikipedia*, May 19, 2020, <https://bit.ly/3ekJNjL>.

²⁶ Аліна Полякова, “Продам нирку”. Скільки коштує людське тіло,” *Економічна правда*, accessed June 11, 2020, <https://bit.ly/2zT1EQ6>.

називав гроші «радикальним зрівнювачем», що має здатність затирати різницю між суб'єктом і об'єктом, кількістю та якістю, а також ігнорувати просторовий вимір реальності, надаючи перевагу часовому.²⁷ Класики соціології Георг Зіммель (*Georg Simmel*) та Макс Вебер (*Max Weber*) піддажували ідеологію споживання, зазначаючи, що гроші як універсальний еквівалент роблять різні цінності співмірними одна одній.²⁸ Гроші — це негачія якості: «ми не питаємо, “що і як?”, лише “скільки?”» — пише Зіммель. Гроші трансформують світ в «арифметичну задачу».²⁹ В своїй книзі «Велика трансформація» Карл Поланьї (*Karl Polanyi*) зазначає, що комодифікація землі, праці а також гроші самі по собі є головною ознакою індустріального капіталізму.³⁰

Одним зі значущих наслідків монетарної системи, що використовує гроші в якості одиниці розрахунку, є континуальна комодифікація природи, влади, соціальних стосунків та почуттів. На відміну від інших типів спільнот, де земля перебуває в комунітарній власності, у нашій економічній системі вона в більшості випадках є приватною, якщо має якусь прагматичну цінність чи просто природну привабливість (приємна та красива для перебування місцевість, екологія тощо). Окрім тих випадків, у яких людина народилася в неймовірно багатій сім'ї, щоби вижити кожен із нас має працювати, тобто продавати свою працю. І якщо ми здобуваємо якусь частину багатства, ми маємо вдало інвестувати його, інакше з часом воно втратить свою вартість. Сьогодні емоції є товаром не тільки на ринку афективної праці.³¹ Нові технології, продукти догляду за тілом/здоров'ям, їжа,

²⁷ Emily Gilbert, “Common Cents: Situating Money in Time and Place,” *Economy and Society* 34, no. 3 (August 2005): 363, <https://doi.org/10.1080/03085140500111832>.

²⁸ Gilbert, 359.

²⁹ Георг Зіммель, “Філософія Денег (Фрагмент),” in *Теория Общества. Сборник*, ed. Александр Филиппов (Москва: Кучково поле, 1999), 309–83.

³⁰ Карл Поланьї, *Великая Трансформация: Политические и Экономические Истоки Нашего Времени* (СПб: Алтейя, 2014).

³¹ Арли Хокшилд, *Управляемое Сердце: Коммерциализация Чувств* (Москва: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2020).

освітні та пара-освітні практики (тренінги, курси здобуття нових навичок, підвищення кваліфікації тощо), культурні індустрії та медицина продають клієнтам різні типи афектів, які вони конструюють за допомогою реклами.³² З розвитком соціальних мереж наші особисті та соціальні стосунки були успішно ними комодифіковані, а приватна інформація, яку корпорації-власники отримують із цих мереж, стає новим різновидом товару.³³

Ми зробимо невеличкий відступ від розгляду функцій сучасних грошей, щоби продемонструвати певний апогей логіки універсальної одиниці розрахунку — товаризацію життя та смерті. Яким чином страхові компанії комерціалізували життя та смерть, сакральні явища, які, здавалося би, мають найбільший імунітет від впливу секулярного ринку?

³² Analiese Richard and Daromir Rudnycky, “Economies of Affect,” *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 15, no. 1 (2009): 57–77; Теодор Адорно and Макс Хоркхаймер, *Культурная Индустрия. Просвещение Как Способ Обмана Масс* (Москва: Ad Marginem, 2016).

³³ Sherry Turkle, *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age* (New York: Penguin Press, 2015).

1.4. Оцінюючи вартість життя та смерті

Після терактів 11 вересня 2001 року Конгрес США, намагаючись угамувати тисячі позовів до суду проти авіакомпаній, які могли перетворити індустрію на банкрута, створив фонд грошової компенсації жертвам терактів та їхнім родичам. Головою юридичного підрозділу фонду, що мав перейматися правилами та умовами видачі компенсації, був призначений вашингтонський адвокат Кеннет Фейнберг (*Kenneth Feinberg*). Він був зобов'язаний, за його словами, призначити грошовий цінник життям людей, що загинули або постраждали під час нападу.³⁴ Бюджет фондової допомоги складав понад 7 мільярдів доларів, які мали бути розподілені серед 5560-ти жертв, 97 відсотків із яких підпадали під умови грошової компенсації. Проблема, з якою ми стикаємося в цій ситуації, полягає в тому, що сьогодні ми не маємо ринку людського життя, на якому воно б отримувало грошову вартість так, як її отримують на ринку золото, облігації чи корпоративні акції. За яким критерієм надавати грошову оцінку життю? Зрештою, Фейнберг обрав критерій втраченої економічної вартості (*lost economic value*), відповідно, життя, наприклад, пожежника коштує менше, ніж життя біржового брокера, а життя дитини є дешевшим за життя дорослої людини. Звісно, цей процес спричинив великий резонанс у медіа й зазнав значної критики, але важливо те, що був встановлений прецедент — грошова вартість життя була чітко визначена. Напрацюваннями Фейнберга уряд США керувався, коли виділяв грошову компенсацію для жертв серед цивільного населення Іраку.

Питання грошової оцінки людського життя підважує у своєму дослідженні економічний соціолог Вівіана Зелізер (*Viviana Zelizer*), зосереджуючись на тому,

³⁴ Di Muzio and Robbins, *An Anthropology of Money*, 29.

як цю проблему вирішували американські страхові компанії 19 століття.³⁵ Дослідниця нагадує, що практики грошової оцінки людського життя насправді були присутні упродовж усієї історії людства й відомі нам у формах рабства, купівлі дружини і в так званому вергельді — грошовому штрафі за вбивство або каліцтво вільної людини. Зокрема, юридичні кодекси середньовічної Європи рясніють надзвичайною винахідливістю у визначенні грошової вартості людського життя й педантичною точністю у встановленні грошової компенсації за втрату пальця чи нігтя; за удар по голові, який розбиває її до кістки черепа або аж до мозку. Зелізер вказує на те, що монетизація та поява на ринку певних явищ соціального життя, що до цього перебували за його межами, супроводжується амбівалентним характером їхнього маркетингу та суперечливою реакцією потенційних покупців. Страхування життя, на її думку, слугує прекрасним прикладом такої збентеженості, адже ця практика вимірює індивідуальні життя у фіксованих сумах. Як страхові компанії впоралися з цією амбівалентністю в комунікації з клієнтами?

Страхові компанії, що вирости з продажів контрактів страхування від вогню та морського страхування, уперше запропонували поліси страхування життя на початку 19 століття. Однак, громадськість рішуче відмовлялася складати такий поліс, оскільки церковні та владні групи активно критикували ідею грошової оцінки життя та смерті. На їхню думку, можливість компенсувати для сім'ї смерть батька та чоловіка у формі грошей є богохульством. Критики стверджували, що це перетворить священне життя людини на предмет торгівлі. Меноніти (релігійний рух протестантсько-анабаптистського напрямку), наприклад, відлучали від своєї громади будь-якого її члена, що наважувався укласти контракт страхування життя.

³⁵ Вивиана Зелізер, "Человеческие Ценности и Рынок: Страхование Жизни и Смерть в Америке 19 Века," in *Классика Новой Экономической Социологии*, ed. Г. Юдин and В. Радаев (Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014), 260–83.

Джерелом занепокоєння також була забобонна ідея про те, що страхування життя наближує його кінець.

«Вивести смерть на ринок означало піти проти системи цінностей, що обстоювала святість людського життя та її принципову незмірність (incommensurability). Такі дії кидали виклик міцній нормативній моделі — розділенню між неринковим і ринковим, або між священним і світським»³⁶

Поступово, починаючи з 1840-х років і закінчуючи 1870-ми роками, страхування життя широко розповсюдилося. Як так сталося? Серед запропонованих авторкою причин: урбанізація американського життя й лібералізація церковних установ, що змусили їх прийняти монетизацію життя та смерті. Але зі сторони зростаючої страхової індустрії були зроблені певні кроки в напрямку трансформації символічного значення смерті, а точніше — грошей пов'язаних із нею. Замість того, щоби десакралізувати смерть, індустрія ритуалізувала гроші.

Маркетингові компанії зі страхування життя 1830-х — 1870-х років створювали квазі-релігійний образ страхового контракту і грошей, вкладених у нього. Замість того, щоби бути просто інвестицією, контракт репрезентували як «захисний щит» для вмираючого і втіха (на додачу до самої віри) для його сім'ї.

«Неекономічні функції страхового полісу були досить широкими: «Він може полегшити муки втрати, підбадьорити душу вдови й висушити сльози сиріт. Так, поліс огорне ореолом слави пам'ять про того, кого забрали в царство Отця й Господа його»³⁷

Або як зазначено в проспекті страхових продуктів 1852 року:

³⁶ Зелизер, 264.

³⁷ Зелизер, 273.

«Всіма відкрито визнається обов'язок кожного батька родини забезпечити своїх близьких шматком хліба після своєї смерті, і немає таких обставин, які звільняли б чоловіка від необхідності подбати про це»³⁸

Поліс страхування життя став обов'язком відповідального батька сім'ї. Гарний батько буде жити в пам'яті майбутніх поколінь. Такий поліс є, якщо вірити рекламним буклетам, *«шляхом до безсмертя»*. Страхування життя окреслювалося *«простягнутою з могили невидимою рукою завбачливого батька, яка продовжує плекати своїх нащадків і підтримувати єдність сім'ї»*.³⁹ З іншого боку, як каже Зелізер, *«Незастрахований міг готуватися до нелегкого потойбічного життя»*.⁴⁰

Соціологічно-культурологічна розвідка Зелізер демонструє як навіть смерть, незважаючи на її анти-профанний ореол, може бути залучена у світський ринковий простір у якості інвестиційної можливості через переосмислення її (смерті) в оптиці економічного зиску. Ба більше, цей процес є гарною ілюстрацією континуальної комодифікації явищ реальності, якої потребує постійне зростання об'єму кредитних грошей. Як зазначає дослідниця:

«Тепер уявлення про порядну смерть ґрунтувалося не тільки на моральних засадах; з появою страхового полісу ще однією необхідною умовою для її реалізації стала фінансова передбачливість. Окрім релігійної легітимації, можна також виявити спроби моральної та соціальної легітимації страхової галузі. Громадськість запевняла в тому, що поява смерті в ринковому полі переслідувала піднесену соціальну мету боротьби з бідністю, і заразом зменшення рівня злочинності. Говорячи про окрему

³⁸ Зелізер, 274.

³⁹ Зелізер, 276.

⁴⁰ Зелізер, 276.

людину, треба зазначити, що покупцеві страхового полісу гарантувалася моральна винагорода за самовідданість і альтруїзм»⁴¹

Сьогодні моральний аспект інвестицій у смерть та життя є настільки неproblemним для західної культури, що корпорації регулярно страхують життя своїх працівників без будь-яких спалахів суспільного чи медійного резонансу, навіть для самих працівників.

⁴¹ Зелизер, 277.

1.5. Гроші як спосіб платежу

Гроші як спосіб платежу — це завжди кредит, незалежно від їхньої форми та матеріалу,⁴² і, як ми зазначали вище, ця їхня функція робить більший акцент на борговій сутності сучасних грошей і на інфраструктурі їхнього обігу. Економічний антрополог Білл Маурер (*Bill Maurer*) розглядає цей аспект грошей в однойменній книзі *«Як ви будете розраховуватися?»*.⁴³ В ній він окреслює безліч різних способів передачі вартості від одного суб'єкта чи організації до інших, що стали доступними через технології, а також висвітлює складну інфраструктуру правил, законів та комунікативних технологій, що обслуговують роботу сучасної фінансової системи. Маурер зазначає, що розглядаючи гроші лише як засіб обігу

«ми деперсоналізуємо їх, абстрагуємо від контексту соціальних відносин, та зберігаємо лише рудиментарні, формалістичні — й, зрештою, абсолютно вигадані — чисті ринкові відносини. Однак, коли ми розглядаємо гроші як спосіб платежу, ми помічаємо їхні технології, те, як гроші переходять із рук до рук, з точки А в точку Б. Ми стикаємося з їхньою інфраструктурою»⁴⁴

Маурер розповідає про феномен мобільних грошей як один з прикладів трансформації соціальних стосунків у спільноті внаслідок зміни способу передачі вартості. У 25-ти відсотків найбільш бідного населення планети в тій її частині, яку сьогодні називають Глобальним Півднем, немає доступу до банківських послуг. Проте в цих людей є доступ до мобільних телефонів (не тих смартфонів, до яких ми звикли, а тих що в англійській мові мають назву *cell phone*) і їхні грошові

⁴² Ingham, *The Nature of Money*, 38–58; Рендал Рей, *Сучасна Теорія Грошей* (Київ: Наш Формат, 2017), 19–34.

⁴³ Bill Maurer, *How Would You Like to Pay? How Technology Is Changing the Future of Money* (Durham: Duke University Press, 2015).

⁴⁴ Maurer, 28.

рахунки люди використовують в якості банківських рахунків. Це працює наступним чином: люди поповнюють через термінали свої мобільні рахунки, а потім використовують їх для оплати товарів та послуг, пересилаючи ці гроші з рахунку на рахунок. Кожний окремий продавець або бізнес мають рахунки для таких транзакцій. На мобільних рахунках навіть можна накопичувати гроші, адже є посередники, що готові переводити їх в готівку. В цих спільнотах зберігати кошти на мобільному рахунку безпечніше ніж тримати їх в готівці, адже місцеві мобільні оператори є представниками чи філіалами транснаціональних корпорацій, а тому вони ведуть надійний документообіг мобільних транзакцій й загалом проводять менш корумпований контроль за фінансовою складовою місцевого життя ніж локальна влада. У такий спосіб, багато неформальних та тіньових фінансових стосунків були замінені формальним бюрократичним контролем мобільних операторів, який був безпечнішим та більш справедливим за готівкові розрахунки.⁴⁵

⁴⁵ Maurer, 46, 131.

РОЗДІЛ II. Теорії походження грошей

Коли з'явилися гроші? Визначити та реконструювати процес появи грошей дуже непросто з двох причин. По-перше, ми, ймовірно, ніколи не дізнаємося точний час походження грошей, тому що цей процес мав місце в далекому минулому й наявні знахідки та записи є нечисленними. По-друге, багато речей (від рогатої худоби до монет) у минулому використовувалися в якості засобу обігу, що змусило дослідників більше приділяти уваги фізичним об'єктам, що репрезентували гроші, і нехтувати розвідками появи ідеї грошей як певних соціальних претензій на статус та природні ресурси, що обчисленні в універсальній одиниці розрахунку. В англомовній академії ті, хто вивчав історію грошей як засобу обігу, розглядали дорогоцінні метали — золото і срібло — як єдиний вид «справжніх» чи «реальних» грошей. Така концептуалізація грошей називається металізмом (*metallism*) і найчастіше вона приписується британській валютній школі (*British Currency School*), що була активною в 1840 — 1850 роках.

⁴⁶ Вважаючи лише золото реальними грошима, британська валютна школа відстоювала жорсткий золотий стандарт, що обмежував би грошову пропозицію в економіці. Таким чином, для цієї школи поява грошей та початок карбування золота збігаються в часі, а історія грошей починається не раніше 700 року до нашої ери, коли в Лідії почали карбувати першу монету з електруму.⁴⁷ Але сьогодні ми знаємо, що безліч різних речей відігравали роль грошей упродовж історії, а золотий стандарт скасували в 1975 році, тому в нас немає причин для фетишизації золота в якості «справжньої» форми грошей. Ба більше, навіть коли фінансові структури нібито дотримувалися меж золотого стандарту, пропозиція грошей часто перевищувала кількість наявного золота, і навіть коли монети

⁴⁶ Ingham, *The Nature of Money*, 43.

⁴⁷ Glyn Davies, *A History of Money: From Ancient Times to the Present Day*, 3rd ed., with revisions (Cardiff: University of Wales Press, 2002), 63.

карбувалися з дорогоцінних металів, частка золота і срібла в окремій монеті постійно коливалася.⁴⁸ Саме тому в цьому розділі ми розглянемо чотири альтернативні теорії походження грошей.

⁴⁸ Мартин, *Монеу. Неофіціальна Биография Денег*, 146–64.

2.1. Бартерна теорія

Хронологічно перша й найпоширеніша теорія походження грошей — це гіпотетичне твердження, що гроші з'явилися внаслідок бартерної економіки. Традиція починається з Арістотеля, який стверджував, що людям було зручніше в процесі торгівлі товарами використовувати такі речі, як шматки металу.⁴⁹ У більшості мейнстрімних економічних теоріях обґрунтовується думка про те, що гроші допомогли подолати проблему подвійного збігу потреб, який є необхідним для здійснення бартеру. Ідея полягає в тому, що два суб'єкти можуть виробляти різні товари, наприклад, один — молоко, а інший — бавовняні шкарпетки. Припустимо, що виробник молока потребує бавовняних шкарпеток і готовий віддати частину свого виробленого продукту в обмін на них. На жаль, виробник шкарпеток може не забажати молока. Що ж тоді? Обмін продуктами є неможливим, допоки не будуть винайдені гроші, які дозволять виробнику молока купити бавовняні шкарпетки. У такий спосіб, маючи гроші, а не молоко, виробник шкарпеток зможе використати їх, щоби придбати те, що забажає.⁵⁰

Цей наратив був дуже розповсюдженим у західному економічному каноні й зустрічався в поясненнях природи грошей Джона Лока (*John Locke*) та Адама Сміта (*Adam Smith*) ще перед тим, як бути вписаним до «офіційної ортодоксальної правди» австрійцем Карлом Менгером (*Carl Menger*) та британцем Вільямом Стенлі Джевонсом (*William Stanley Jevons*), двома батьками-засновниками неокласичної економіки.⁵¹ Проблема бартерної теорії є двозначною. Перший

⁴⁹ Мартин, 7–39; Stephanie Bell and John F. Henry, “Hospitality versus Exchange: The Limits of Monetary Economies,” *Review of Social Economy* 59, no. 2 (June 2001): 217, <https://doi.org/10.1080/00346760110036166>; Ingham, *The Nature of Money*, 7; Scott Mickle, “Aristotle on Money,” in *What Is Money?*, ed. John Smithin (Routledge, 2000), 157–73.

⁵⁰ Shahzavar Karimzadi, *Money and Its Origins* (New York: Routledge, 2013), 42.

⁵¹ Kevin Dowd, “The Invisible Hand and the Evolution of the Monetary System,” in *What Is Money?*, ed. John Smithin (Routledge, 2000), 139–56; Jeffrey Y.F. Lau and John Smithin, “The Role of Money in Capitalism,” *International Journal of Political Economy* 32, no. 3 (October 2002): 5–22, <https://doi.org/10.1080/08911916.2002.11042878>; Мартин, *Money. Неофициальная Биография Денег*, 7–11; Гребер, *Долг: Первые 5000 Лет Истории*, 32.

проблемний аспект полягає в тому, що в нас немає жодних історичних свідчень про існування будь-якої складної бартерної економіки, з якої могли б народитися гроші.⁵² Другий — хоча, складна бартерна система із сотнями та тисячами товарів і може бути математично змодельована, у житті таку кількість предметів для обміну неможливо узгодити між її учасниками. Як вказує економіст Глін Дейвіс (*Glyn Davies*):

«Зі збільшенням кількості товарів кількість комбінацій обміну стає астрономічною. У теоретичній бартерній системі на 100 товарів припадає 5000 можливих обмінних курсів (точніше, 4950), у той час як майже півмільйона обмінних курсів (точніше, 499 500) буде потрібно для двосторонньої торгівлі 1000-ма товарами»⁵³

Очевидно, що вести облік обмінних курсів на 100 товарів, не кажучи вже про 1000-у, було б дуже складно. Отож, ідея про те, що гроші з'явилися в якості засобу обігу з бартерної економічної системи, кволо підтверджується історичними фактами, які ми на сьогодні маємо. Незважаючи на це, вона є аксіомою неокласичної економіки. Австрійська школа, наприклад, продовжує розглядати походження грошей як стихійний процес, що був результатом бартерної економіки.⁵⁴

⁵² Davies, *A History of Money*, 1–33; Гребер, Долг: Первые 5000 Лет Истории, 25–45.

⁵³ Davies, *A History of Money*, 15–16.

⁵⁴ Joseph Huber, "Modern Money Theory and New Currency Theory: A Comparative Discussion, Including an Assessment of Their Relevance to Monetary Reform," *Real-World Economics Review*, no. 66 (2014): 49–50.

2.2. Дедуктивний підхід

Новітній підхід до визначення походження грошей запропонував у своїй книзі *«Гроші та їхнє походження»* Шахзавар Карімзаді (*Shahzavar Karimzadi*).⁵⁵ Свій виклад він починає з вказівки на нестачу достатньої сукупності історичних свідчень про витоки грошей. На додачу до цього, він говорить, що оскільки вчені не володіють усіма можливими живими та мертвими мовами, пошук реального місця та часу зародження грошей є істотно обмеженим. Для того, щоби якимось подолати ці дослідницькі перепони, Карімзаді запропонував дедуктивний метод доказу походження грошей.

Дослідник стверджує, що гроші не виникли як засіб розрахунку чи як універсальний засіб обігу, солідарно прийнятий спільнотами. Він також вказує, що гроші передують державі чи формі організованого уряду. У такий спосіб Карімзаді вважає, що походження грошей не може бути результатом бюрократичного державного наказу, хоча він не заперечує, що такі накази мали місце в історії. Він також не заперечує, що раніше існували до-грошові суспільства, а грошові форми економічної організації прийшли пізніше. Цими твердженнями він поступово виводить гіпотезу, що витоки грошей мають розглядатися як еволюційний процес, а не як миттєве відкриття чи винахід. Він стверджує, що перед тим, як гроші стануть прийнятим економічним інструментом, мають відбутися певні умови:

«Розподіл праці, спеціалізація діяльності, виробництво надлишкових продуктів, приватна власність на такі продукти, обмін надлишковими продуктами та конфігурація й народження торгівлі. Усі ці елементи є необхідними інгредієнтами, що проклали шлях для постання грошей»⁵⁶

⁵⁵ Karimzadi, *Money and Its Origins*.

⁵⁶ Karimzadi, 69.

То яким є походження грошей, згідно Карімзаді? Він стверджує, що коли двоє людей обмінюються надлишковими товарами, з'являються гроші. Для того, щоби розгорнути свій аргумент, він використовує приклад риби та пшениці.⁵⁷ Дослідник пише, що коли суб'єкт обмінює надлишок риби на пшеницю, риба слугує для нього в якості грошей. Для суб'єкта, що отримує рибу, пшениця діє як гроші. Для спостережливого читача цей приклад може виглядати ідентичним бартерному підходу до виникнення грошей. Але це не так. Як ми окреслили вище, у бартерній теорії гроші з'являються внаслідок проблеми подвійного збігу потреб; тобто той, хто має щось, що потрібно мені, не хоче обмінюватися зі мною, тому що йому не потрібно те, що маю я. Бартерна школа вважає, що винахід грошей є результатом дій агентів прото-ринку.

Гіпотеза Карімзаді інша. Він лише припускає, що в певний момент розвитку людства, коли надлишки продуктів у приватній власності були придатні до обміну, й обмін визнавався обома учасниками угоди, продукти слугували грошима для кожного учасника. У міркуванні дослідника є певна логічна послідовність, але якщо сучасні гроші є насамперед певним мірилом претензій та зобов'язань суб'єкта в його стосунках із соціумом (наприклад, якщо я маю 100 доларів, я претендую на відповідну суму товарів та послуг на ці кошти; а якщо я маю борг у 100 доларів приватній особі, це означає зобов'язання від мого імені віддати ці гроші чи еквівалентну їм суму товарів та послуг), тоді Карімзаді не пропонує пояснення прийняття всіма членами спільноти таких функцій грошей. Таким чином, за допомогою теорії Карімзаді ми можемо пояснити логічне походження ідеї грошей, хоча питання як конкретні види грошей здобувають домінантне положення в конкретних видах спільнот залишається відкритим для запитування.

⁵⁷ Karimzadi, 121.

2.3. Державницько-релігійна теорія

Дослідниця Алла Семенова (*Alla Semenova*) у статті «*Чи ви бажали б торгуватися з Богом? Чому священні борги, а не профанні ринки, створили гроші*» вказує на те, що витoki грошей можуть бути знайдені в державницько-релігійних ритуалах.⁵⁸ Для побудови цієї гіпотези вона звертається до забутої праці німецького історика економіки Бернгарда Лаума (*Bernhard Laum*). Лаум вказував, що воли посідали особливе місце в грецькій культурі, зокрема їх використовували в якості одиниці розрахунку чи міри вартості, що, на його думку, було наслідком храмових державницьких ритуалів жертвоприношення і відшкодування. Семенова стверджує, що припущення Лаума підтверджується значною кількістю фінансових термінів у романських мовах, походження яких виявляють у словах, вживаних для визначення великої рогатої худоби. Наприклад, англійське слово «*pecuniary*» (фінансовий, грошовий) походить від латинського слова «*pecus*», що позначає худобу; слово «*capital*» походить від латинського «*capitale*», що означає рахувати худобу по головах; а сучасне грецьке слово на позначення грошей — «*nomisma*» — походить від давньогрецького слова «*neteîn*», що означало розподілення «*засмаженого м'яса бика під час ритуалів колективної жертвовної трапези*».⁵⁹ Також перші грецькі й лідійські монети карбувалися із зображенням бика або його голови.

Отже, Семенова намагається відшукати генеалогію грошей у «*реальних інститутах та соціальних практиках*» ранньогрецького суспільства.⁶⁰ Це означає, що центром політичних та економічних стосунків ранньогрецьких спільнот вона вважає палацово-храмові комплекси, у яких жерці адміністрували стосунки між

⁵⁸ Alla Semenova, "Would You Barter with God? Why Holy Debts and Not Profane Markets Created Money," *American Journal of Economics and Sociology* 70, no. 2 (April 2011): 376–400, <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.2011.00779.x>.

⁵⁹ Semenova, 378.

⁶⁰ Semenova, 396.

підданими та божествами. Останні потребували жертвних ритуалів та пожертв, і згодом жерці, які були кінцевими бенефіціарами цих стосунків, замінили жертвні трапези з роздачею смаженого м'яса в подарунок за пожертву на монети, виготовлені з електруму, натуральної мінеральної сполуки золота і срібла. Ці монети були певною квитанцією, яка свідчила про те, що її володар зробив внесок у храм. Семенова також вказує, що ці монети не мали ніякої іманентної вартості, адже співвідношення срібла й золота в електрумі природньо варіюються, що робило кожен монету унікальною. У такий спосіб, якщо розвідка дослідниці є вірною, походження грошей варто вести від релігійних ритуалів жертвоприношення та відшкодування, які адмініструвалися жрецькою кастою.

Хоча розвідка Семенової обмежується стародавньою Грецією та Лідією, а можливість застосувати послідовність її аргументації до інших часів та локальностей потребує подальших досліджень, ядро її гіпотези дещо перегукується з іншою неортодоксальною теорією походження грошей. До неї ми й перейдемо в наступному підрозділі.

2.4. Хартальна або неохартальна теорія

Хартальний підхід до визначення походження грошей був започаткований роботами німецького економіста Георга Фрідріха Кнаппа (*Georg Friedrich Knapp*) та британського дипломата й економіста Алфреда Мітчелла-Іннеса (*Alfred Mitchell-Innes*).⁶¹ Кнапп охрестив цей підхід до генеалогії грошей латинським словом «*charta*», що означає «талон» або «квиток».⁶² Хоча серед дослідників, що дотримуються цієї теорії, існують певні розбіжності головна теза харталістів — сьогодні неохарталістів — це твердження, що гроші створені можновладцями або державним апаратом. Це означає, що гроші як загальноприйнятий соціальний інструмент виникають лише в ієрархічній суспільній структурі, де правитель або група можновладців здатні через насилля і формулювання законодавства визначати, що таке гроші, скільки вони коштують та як вести їх облік.⁶³

У такий спосіб, на думку харталістів, гроші не є результатом спонтанної ринкової діяльності, навпаки, гроші передують ринку і, ймовірно, сприяють його формуванню. Пояснюючи це, харталісти вказують на те, що гроші, випущені правителем, отримують визнання та мають попит серед його підлеглих, тому що в цій формі можновладець збирає податки, штрафи та пожертви тощо.⁶⁴ Ми можемо розуміти податки, збори та штрафи як борги можновладцю. Таким чином, щоби заплатити податки та уникнути загрози покарання, підлеглі змушені виводити свої

⁶¹ L. Randall Wray, ed., *Credit and State Theories of Money* (Cheltenham, UK ; Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2004), 50–79.

⁶² L. Randall Wray, *Understanding Modern Money: The Key to Full Employment and Price Stability* (Cheltenham, UK ; Northampton, MA: Edward Elgar, 2003), 24.

⁶³ Bell and Henry, “Hospitality versus Exchange”; Mahmoud Ezzamel, “Order and Accounting as a Performative Ritual: Evidence from Ancient Egypt,” *Accounting, Organizations and Society* 34, no. 3–4 (April 2009): 348–80, <https://doi.org/10.1016/j.aos.2008.07.004>; Mahmoud Ezzamel and Keith Hoskin, “Rethorizing Accounting, Writing and Money with Evidence from Mesopotamia and Ancient Egypt,” *Critical Perspectives on Accounting* 13, no. 3 (June 2002): 333–67, <https://doi.org/10.1006/cpac.2001.0500>; Abba P. Lerner, “Money as a Creature of the State,” *The American Economic Review* 37, no. 2 (1947): 312–17.

⁶⁴ S. Bell, “The Role of the State and the Hierarchy of Money,” *Cambridge Journal of Economics* 25, no. 2 (March 1, 2001): 149–63, <https://doi.org/10.1093/cje/25.2.149>.

продукти та послуги на ринок задля обміну їх на гроші. Харталісти вказують, що англійське слово «*to pay*» («*платити*») походить від латинського «*pecare*», яке означає «*примирити*» чи «*втихомирити*»: вчасно сплачуючи податки, збори та штрафи, ми примирюємо чи втихомирюємо насильницьке покарання, що зрушилося б на нас у випадку неспроможності покрити наш борг перед владою.⁶⁵

Свідчення на користь такої думки надають історичні розвідки колоніальних політик західних імперій. Наприклад, колоніальні правителі в Африці призначали податок на хату, худобу та особу для місцевого населення, що мав бути сплачений у валюті колонізатора.⁶⁶ Внаслідок цього, африканське населення було змушено перетворити частину своєї землі на поля, що були засіяні рослинними культурами, які мали потенціал для продажу на світовому ринку. Якщо людина не приймала участь у такій торгівлі, вона мусила працювати за заробітну платню, у протилежному випадку вона не могла покрити свій борг і ставала жертвою численних форм покарань. Наприклад: «*спалення хати, розстріл, конфіскація худоби та майна, штрафи, тюремна каторга та публічне приниження (public shaming)*».⁶⁷ Отже, існує достатньо свідчень колоніальної епохи, які вказують на те, що «*гроші походять із форми заборгованості, що нав'язується нижчому [або слабшому] класу*» правлячою верхівкою.⁶⁸ Додаткові свідчення на користь хартальної теорії можуть бути знайдені в стародавньому китайському філософському трактаті Гуань-цзи, де проголошується, що гроші санкціонуються законом царя.⁶⁹

⁶⁵ Davies, *A History of Money*, 25.

⁶⁶ Barbara Bush and Josephine Maltby, "Taxation in West Africa: Transforming the Colonial Subject into the 'Governable Person,'" *Critical Perspectives on Accounting* 15, no. 1 (January 2004): 5–34; Matthew Forstater, "Taxation and Primitive Accumulation: The Case of Colonial Africa," *Research in Political Economy* 22 (n.d.): 51–65.

⁶⁷ Forstater, "Taxation and Primitive Accumulation: The Case of Colonial Africa," 60–61.

⁶⁸ Bell and Henry, "Hospitality versus Exchange," 219.

⁶⁹ Мартин, *Монеу. Неофіційальна Біографія Денег*, 90–91; Вымятина, *Деньги, Или Золотая Антилопа*, 60.

Деякі вчені прослідковують коріння ідеї податку як боргу властителю у вергельді, що давньоанглійською означає «*платіж людиною*» або «*ціна людини*». Вергельд, як ми зазначали вище, це система оцінки відшкодувань, які мають бути виплачені сім'ї, у випадку каліцтва або вбивства одного з її членів. Грошове відшкодування, припускається, мало зупинити ескалацію кровної помсти. Однак, економісти Стефані Белл (*Stephanie Bell*) та Джон Ф. Генрі (*John F. Henry*) припускають, що «*гроші як одиниця розрахунку, якою виражаються всі борги*» не можуть походити від вергельду. Причина полягає в тому, що система відшкодувань, якою був вергельд, була результатом низової інституціоналізації та прийняття, а не зверхнім нав'язуванням правлячого класу чи індивідуальним рішенням можновладця.⁷⁰ Вони наголошують на тому, що винахід грошей вимагає жорсткої класової ієрархії з чітко виділеним панівним класом. У такий спосіб, якщо вергельд не є витокom концепції грошей, ми маємо розглянути додаткові історичні розвідки, що підтримували б хартальну теорію. Існують щонайменше дві правдоподібні гіпотези, які пояснюють, чому правляча меншість вимагає від слабшої та підкореної більшості бути їхніми боржниками. Ці гіпотези не є взаємо-несумісними, але ми розглянемо кожен з них окремо для більшої аналітичної ясності.

Перша причина, з якою пов'язана здатність пануючого класу приписати боргові зобов'язання або оподаткування більшій та пасивнішій частці населення, знаходиться в тому, що з ростом популяції й розвитком розподілу праці, актори спільноти починають поглиблювати свою спеціалізацію в продукуванні товарів та наданні послуг. Деякі з цих видів діяльності набувають більшого престижу за інші, й актори, що їх набувають та передають далі створюють певну закриту групу або касту, що забороняє зовнішнім до неї акторам набути цю спеціалізацію.

⁷⁰ Bell and Henry, "Hospitality versus Exchange," 220.

Наприклад, Генрі в іншій своїй статті вказує на те, що фараони та жерці стародавнього Єгипту походять із касті гідравлічних інженерів, що працювали на Нілі та забезпечували достатню іригацію й багатий врожай для спільноти.⁷¹ З часом ці експерти, через їхній великий вплив на добробут спільноти, отримали надзвичайну повагу серед населення й винайшли релігію для посилення та відтворення своєї влади. Це дозволило касті гідравлічних інженерів, що врешті-решт стали фараонами та жерцями стародавнього Єгипту, приписати боргові забор'язання чи оподаткування решті суспільства. Щоби вести облік боргів, вони винайшли одиницю розрахунку ваги, що мала назву дебен.

Як одиниця розрахунку дебен допомагав фараонам та пануючому класу жерців вести облік того, що належало їм та богам, вдало опосередковуючи стосунки між богами, стародавніми єгиптянами та їхнім загробним життям. У такий спосіб, перша гіпотеза про те, чому правляча меншість здатна нав'язати більшості боргові стосунки, пояснюється через спеціалізацію праці; появу релігії, що легітимує правляче коло; та розповсюдженою серед населення вірою в ту світобудову, що вона (релігія) пропонує. Постійна загроза насильства та/або покарання за непідкорення, безумовно, також відігравала ключову роль у цьому процесі.

Друга правдоподібна причина того, чому правляча верхівка вводить використання грошей, пояснює цей факт тим, що можновладцям просто потрібно забезпечити себе засобами для здійснення регулярних платежів за необхідні їм товари та послуги. Сьогодні є загальновідомим, що найстарші (зі знайдених нами) стандартизовані монети походять із Лідії. За часів панування царя Креза, близько середини 6-го століття до нашої ери, золоті та срібні монети із зображенням

⁷¹ John F. Henry, "The Social Origins of Money: The Case of Egypt," in *Credit and State Theories of Money* (Edward Elgar, 2004), 79–98.

голови бика або морди лева були введені в обіг.⁷² Але спочатку, як було зазначено вище, перші монети карбувалися з електруму, натуральної мінеральної сполуки золота і срібла, і не мали стандарту ваги та цінної металевої частки. З вдосконаленням металургійних навичок перші золоті і срібні монети, стандартизовані за вагою, карбувалися та вводилися в обіг. Ці монети поширювалися на захід до Іонії, а потім і Греції і всього Середземноморського світу.

Коли царство Креза було захоплено Киром, царем Персії, перси перейняли практику карбування монет, що допомогло поширити систему дорогоцінних металів на схід до Азії. Із середини 5-го століття до нашої ери «реальні» гроші будуть позначати матеріальні золоті і срібні монети, а не абстрактну одиницю розрахунку, що використовується для оцінки відносної цінності та обліку боргів і кредитів. Хоча облік дебету і кредиту продовжували вести у віртуальних одиницях розрахунку, різницю періодично покривали карбованою монетою. У такий спосіб, Крез використав свою владу царя Лідії, щоби зробити золото і срібло придатними для обміну на товари та послуги в Лідії та за її межами. Більша частина його витрат спрямовувалася на підготовку до війни, солдатів, дари богам та забудову. Сарди, столиця Лідії, також має репутацію міста, у якому вперше в історії зустрічаються борделі. Незаміжні жінки працювали в них для того, щоби назбирати порядне придане.⁷³ Підсумовуючи, на прикладі царя Креза ми продемонстрували другу теорію, яка пояснює чому можновладець вводить податок чи борг для більшості населення — для фінансування державних витрат, зокрема — хоча й не виключно — для війни.⁷⁴

⁷² Davies, *A History of Money*, 62–65.

⁷³ Jack Weatherford, *The History of Money* (New York: Three Rivers Press, 1997), 32–33.

⁷⁴ R. M. Cook, “Speculations on the Origins of Coinage,” *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 7, no. 3 (1958): 257–62; Гребер, Долг: Первые 5000 Лет Истории, 49–74.

У той час як (нео)хартальна теорія не пропонує єдиного та цілісного пояснення походження грошей (яке є, напевно, неможливим адже витoki грошей містяться в далекому людському минулому і, ймовірно, варіюються за простором та часом), її ядром є гіпотеза про те, що гроші набувають розповсюдження лише в спільнотах з ієрархічною структурою, і що вони є результатом прагматичної санкції правителя чи панівної меншості. У такий спосіб, гроші можуть розглядатися як продукт закону: державні органи декларують, якою має бути всезагальна одиниця розрахунку та що буде використовуватися в її якості. Цей підхід дозволяє нам подолати обмеження дедуктивної гіпотези Карімзаді, адже він (хартальний підхід) пояснює як специфічний вид грошей стає «офіційним» та здобуває визнання спільноти.

Розділ III. Теорії створення нових грошей в сучасній економіці

Не треба бути професійним економістом, щоби помітити, що об'єм грошей, залучених у сучасну економіку, постійно збільшується.⁷⁵ Але як вони туди потрапляють, точніше, як вони створюються? Як зазначають Тім Ді Музіо (*Tim Di Muzio*) та Річард Роббінс (*Richard Robbins*), «існує суспільна та професійна плутанина в цьому питанні».⁷⁶ Для того, щоби розібратися в дебатах про створення грошей, ми звернемося до двох робіт німецького економіста Річарда Вернера (*Richard Werner*), у яких він викладає результати своєї емпіричної розвідки цього питання.⁷⁷ Згідно Вернеру, є три головні теорії сучасного створення грошей, і лише одна з них є вірною. Дослідник вказує на те, що кожна теорія була парадигмальною в певний період часу, і теорія, що сьогодні посідає місце ортодоксії — теорія фінансового посередництва — не відповідає реальному функціонуванню фінансової системи. У цьому розділі ми розглянемо три головні теорії створення нових грошей у сучасній економіці та результати емпіричної розвідки Річарда Вернера, що їх випробовує.

⁷⁵ Di Muzio and Robbins, *An Anthropology of Money*, 35–36.

⁷⁶ Di Muzio and Robbins, 51.

⁷⁷ Werner, “Can Banks Individually Create Money out of Nothing? — The Theories and the Empirical Evidence”; Richard A. Werner, “How Do Banks Create Money, and Why Can Other Firms Not Do the Same? An Explanation for the Coexistence of Lending and Deposit-Taking,” *International Review of Financial Analysis* 36 (December 1, 2014): 71–77.

3.1. Кредитна теорія створення грошей (кінець 19 століття - 1930 роки)

Хоча кредитна теорія створення грошей має своїх інтелектуальних попередників, дебати про її концептуальні та емпіричні засади були розповсюджені в кінці 19 століття, а вже в першій половині 20 століття вони були забуті та маргіналізовані. Основне ядро теорії кредитного створення грошей, яке артикулювали всі її прибічники, полягало в тому, що окремі банки створюють гроші, коли вони надають позики фізичним особам та бізнесу.⁷⁸ Іншими словами, коли держава, корпорація або фізична особа вважаються достатньо надійними, щоби покрити позику та її відсотки, банкір просто створює депозитний рахунок у банку, на який він записує необхідну суму грошей.

Цей новий депозит є, з одного боку, зобов'язанням банку виплатити за вимогою всю або частину суми кредитору, тобто, у бухгалтерському жаргоні, пасив; а з іншого боку, актив, тобто кредитний договір, який має бути виплачений із відсотками. Оскільки банки продовжують надавати нові позики кредиторам, їхні активи збільшуються й нові гроші надходять в економіку. Отже, якщо вірити кредитній теорії створення грошей, нові гроші створюються у вигляді відсоткових боргових зобов'язань перед комерційними банками, з одного боку, та кредитів позичальникам, з іншого. З неї також випливає, що кінцевими бенефіціарами такої монетарної політики є власники комерційних банків.

⁷⁸ Werner, "Can Banks Individually Create Money out of Nothing? — The Theories and the Empirical Evidence," 3–6.

3.2. Теорія часткового резерву (*The Fractional Reserve Theory*) (1930 - 1960)

Кредитна теорія створення грошей була відкинута на маргінеси постановом мейнстрімної неокласичної економіки. Завдяки працям Джона Мейнарда Кейнса (*John Maynard Keynes*) нові підручники, що з'явилися під час буму університетської освіти в усьому світі, містили в собі як мікроекономічну, так і макроекономічну теоретичні оптики.⁷⁹ Хоча теоретичні напрацювання неокласичної економіки майже не концептуалізують гроші як важливий чи примітний господарчий інструмент, факт їхнього використання урядами, підприємствами та фізичними особами, а також факт перманентного росту пропозиції грошової маси, змусили авторів підручників надати деякі пояснення стосовно того, як створюються гроші.

Найпоширенішим поясненням була теорія часткового резерву (*the fractional reserve theory*), яка вказувала на те, що окремі банки не здатні збільшити пропозицію грошової маси на ринку, але на це здатна сукупна банківська система. Пояснення починається з клієнта банку, який хоче покласти на свій депозитний рахунок суму у, скажімо, 1000 гривень. Фінансове законодавство України зобов'язує банки резервувати 3 % строкових депозитних вкладів⁸⁰ та 6,5 % вкладів на вимогу,⁸¹ але ми для зручності розрахунку уявімо собі, що це 10 %. Отже, банк збереже 100 гривень — тобто 10 % — із загальної суми вкладу клієнта й не зможе кредитувати або інвестувати цю частину грошей. Залишок суми в 900 гривень, згідно з теорією часткового резерву, банк може кредитувати іншому клієнту, який буде готовий позичити в нього цю суму.

⁷⁹ Werner, 6–9.

⁸⁰ Депозит на певний період часу, після якого банк заплатить його власнику певний відсоток за внесок цих коштів. “Обов’язкові Резерви,” accessed June 15, 2020, <https://bit.ly/2CrNN49>.

⁸¹ Звичайний поточний рахунок. “Обов’язкові Резерви.”

Цей новий позичальник тепер може розрахуватися кредитними коштами, придбавши на них, наприклад, сонцезахисні окуляри. Магазин отримає 900 гривень, а позичальник — окуляри. Але магазин є клієнтом іншого банку, ніж наш вигаданий позичальник, а тому 900 гривень будуть переведені на рахунок в іншому банку, який також має дотримуватися обов'язкового резерву в 10 %. Резервувавши 90 гривень, цей банк може кредитувати суму в 810 гривень новому клієнту. Згідно з теорією часткового резерву, цей процес буде продовжуватися допоки не залишиться більше грошей для кредитування, адже всі вони поступово перейдуть у банківський обов'язковий резерв.

У такий спосіб, теорія базується на двох припущеннях, які ми мали б спостерігати у випадку її істинності. Перше полягає в тому, що перед тим, як банк зможе здійснювати кредитування клієнтів, він повинен мати пул бажаючих відкрити в ньому депозит. Тобто сума грошей, яку банк може позичати, завжди буде обмежена загальною сумою депозитних вкладів його клієнтів та фінансовим законодавством, яке визначає відсоток обов'язкового резерву.

Друге припущення — банки позичають вкладені гроші своїх клієнтів. З цього факту мали б випливати два наступних. По-перше, у структурі банку мав би бути працівник або відділ, який би вирішував із якого рахунку якого клієнта будуть взяті кошти для наступної позики. За яким принципом банкіри могли б робити ці рішення та вести їх облік? По-друге, згідно з теорією, цифра, наприклад, мого поточного банківського рахунку мала б постійно змінюватися, адже саме з нього банк має брати необхідні для позичання кошти. Якщо б така флуктуація мала місце, варто було б очікувати значну паніку серед клієнтів банків, адже кількість грошей на їхніх рахунках постійно змінювалася, щоби банки могли видавати позики іншим клієнтам. Очевидно, ми не спостерігаємо цих наслідків. У некризових умовах, якщо я покладу, скажімо, 1000 гривень на свій поточний

рахунок, допоки я не витрачу цю суму, або не переведу її на інший рахунок, вона буде зберігатися там, у той час як банк продовжить видавати позики. У такий спосіб теорія часткового резерву базується на гіпотезах, що не підтверджуються емпіричними розвідками.⁸²

⁸² Werner, “Can Banks Individually Create Money out of Nothing? — The Theories and the Empirical Evidence,” 14–16.

3.3. Теорія фінансового посередництва (1970 - дотепер)

На думку Вернера, сьогодні найпопулярнішою теорією створення нових грошей та визначення ролі банків в економіці є теорія фінансового посередництва, або, як її ще формулюють, теорія банківського посередництва. Згідно з цією теорією, банки лише беруть гроші в одних своїх клієнтів у формі депозитів та позичають гроші іншим своїм клієнтам у формі кредиту. Теорія фінансового посередництва не визнає особливої ролі банків у якості творців нових грошей: банки є лише посередниками у відносинах між тими, хто хоче заощадити гроші, і тими, хто хоче їх позичити. Тобто банки опосередковують стосунки між вкладниками й позичальниками.⁸³

Хоча дослідники, що дотримуються цієї теорії відмовляються визнавати її зв'язок із теорією часткового резерву, адже в останній процес банківського кредитування запускається вкладником, два вищевикреслені помилкові припущення зустрічаються й тут. По-перше, банк повинен усе-таки мати клієнтів-вкладників, що депонували свої гроші банку, перед тим як бути здатним позичати їх. По-друге, працівники банку мають приймати рішення з якого рахунку брати гроші для позик, що призводить до флуктуацій залишків грошей вкладників банку. Ще однією концептуальною хибою теорії фінансового посередництва є її повна нездатність пояснити збільшення об'єму грошей у сучасних економіках. У той час як теорія часткового резерву теж підпадає під критику Вернера, він вказує, що в ній хоча б присутня спроба пояснити збільшення грошової маси в ендогенний спосіб. Зі свого боку теорія фінансового посередництва вважає збільшення грошової маси екзогенним у відношенні до фінансової системи фактором, а тому не розглядає цього питання.⁸⁴ Якщо останні дві вищевикреслені

⁸³ Werner, 9–12.

⁸⁴ Werner, 12.

теорії є хибними, як так сталося, що вони маргіналізували кредитну теорію створення грошей, та які є емпіричні фактори, що підтвердили б останню?

3.4. Чи можуть банки самі по собі створювати гроші з нічого?

Річард Вернер вказує на те, що внутрішня інфраструктура повсякденної роботи банків, тобто мікро-рівень їхнього функціонування, ніколи не були предметом економічної розвідки, а тому ці теми майже не представлені в економічній літературі. Банківська криза 2007 — 2009 років сприяла поживленню інтересу дослідників усіх галузей до функціонування банківського сектору на мікро- та макро- рівнях. Унаслідок цього інтересу вдалося помітити, що банки є творцями та розподільниками приблизно 97-ми відсотків сукупної грошової маси.⁸⁵ Саме тому Річард Вернер провів емпіричну розвідку питання чи можуть банки самі по собі створювати гроші з нічого з метою перевірити, яка з вищеокреслених теорій створення нових грошей є вірною. В однойменній статті *«Чи можуть банки самі по собі створювати гроші з нічого? Теорії та емпіричні докази»*⁸⁶ викладено наступне дослідження: Річард Вернер узяв позику у 200 000 євро в банку, що погодився на співпрацю з економістом, надавши йому можливість моніторингу їхнього внутрішнього документообігу. У такий спосіб Вернер хотів дослідити, як у процесі надання нової позики банк буде зараховувати кошти на його рахунок та як зміниться загальний баланс банку; чи банк перерахує клієнту кошти з іншого внутрішнього (теорія фінансового посередництва) або зовнішнього (теорія часткового резерву) рахунку, чи створить ці кошти віртуально (кредитна теорія створення грошей). Аналіз внутрішнього документообігу банку за день до та в день після видачі позики продемонстрував, що банк створив 200 000 євро з нічого, записавши їх на рахунок Вернера і збільшивши свої загальні активи на цю суму.⁸⁷

⁸⁵ Michael McLeay, Amar Radia, and Ryland Thomas, “Money Creation in the Modern Economy,” *Quarterly Bulletin Q1 Bank of England*, 2014, 14; Werner, “How Do Banks Create Money, and Why Can Other Firms Not Do the Same? An Explanation for the Coexistence of Lending and Deposit-Taking.”

⁸⁶ Werner, “Can Banks Individually Create Money out of Nothing? — The Theories and the Empirical Evidence.”

⁸⁷ Werner, 14–18.

Підсумовуючи свою статтю, Вернер вказує на те, що отримані внаслідок дослідження результати неможливо інтерпретувати в оптиках теорії часткового резерву чи теорії фінансового посередництва. Лише теорія кредитного створення грошей пояснює отримані дані, що означає, стверджує Вернер:

«Вперше за, можливо, 5000 років історії банківської справи можна впевнено сказати, що було емпірично доведено, що кожен окремий банк створює кредит та гроші з нічого, коли він надає те, що називається “банківською позикою”. Банк не кредитує наявні в нього гроші, а натомість створює нові. Грошова маса створюється як “чарівний пил” (“fairy dust”), що його з повітря виробляють банки. Наслідки є далекосяжними»⁸⁸

Розвідка німецького економіста підтверджується кварталним звітом Банку Англії (*The Bank of England*), центрального банку Великобританії, опублікованим того ж року, що й дослідження Вернера:

«В сучасній економіці більшість грошей приймають форму банківських депозитів. Але часто неправильно розуміють, як створюються ці банківські депозити. Головний спосіб — через видачу кредитів комерційними банками. Коли банк надає кредит, він одночасно створює відповідний депозит на банківському рахунку позичальника, створюючи в такий спосіб нові гроші»⁸⁹

Наслідки кредитної теорії створення грошей є, як зазначив Вернер, далекосяжними для нашого розуміння сучасної економіки, суспільства та політичного майбутнього. Чому, незважаючи на наявність достатньої кількості емпіричних доказів на користь кредитної теорії, сучасні теоретичні та публічні

⁸⁸ Werner, 16.

⁸⁹ McLeay, Radia, and Thomas, “Money Creation in the Modern Economy.”

дискусії про створення нових грошей усе ще демонструють домінуючу позицію теорії фінансового посередництва? Як припускає Вернер, однією з причин сьогоденішньої плутанини може бути авторитет та слава видатного економіста 20-го століття Джона Мейнарда Кейнса, який таврував усіх, хто дотримувався кредитної теорії, «диваками» («*crank*»), у такий спосіб ввівши цей лейбл до словника своїх теоретичних послідовників.⁹⁰ Втім, на думку дослідника, цей феномен ще потребує свого археолога та історика ідей, який би відшукав коріння сьогоденішньої політичної та теоретичної плутанини.

⁹⁰ Werner, “Can Banks Individually Create Money out of Nothing? — The Theories and the Empirical Evidence,” 17.

ВИСНОВКИ

Нагадаймо, що відповідно до *мети* нашої роботи ми мали розглянути соціальні, культурні та політичні наслідки нібито лише інструментальних функцій грошей, окреслити сучасні теорії походження грошей та дослідити зміст сучасних теорій та досліджень створення нових грошей у сьогоднішніх економіках.

У такий спосіб, у *першому розділі* ми окреслили головні функції грошей, що їх сьогодні виділяють економісти та антропологи: *засіб обігу, міра вартості або одиниця розрахунку, засіб формування скарбів та нагромадження, спосіб платежу*. Ми продемонстрували соціальні, культурні та політичні наслідки цих функцій. *Гроші як засіб обігу* та *гроші як засіб формування скарбів* втілюються в політичний конфлікт, адже перша функція грошей вимагає збільшення загального об'єму грошей в економіці задля пожвавлення господарчих процесів суспільства, у чому зацікавлені працівники та підприємці; у той час як нечисленна група *money holders* зацікавлена в дефіциті грошей, адже їхні заощадження в такий спосіб не втратять свою вартість. На прикладі дослідження Вівіани Залізер (*Viviana Zelizer*) маркетингових стратегій американських страхових компаній 19 століття ми продемонстрували, що логіка *грошей як міри вартості та одиниці розрахунку* проводить експансію в, здається, найбільш захищену від профанної логіки ринку сферу життя та смерті.

У *другому розділі* ми розглянули теорії походження грошей: *бартерну теорію, дедуктивний підхід, державницько-релігійну теорію та (нео)хартальний підхід*. Гіпотеза, що *гроші з'явилися внаслідок бартерної економіки* як вирішення так званої «проблеми подвійного збігу потреб» не має достатньо історичних свідчень, адже впродовж історії, ймовірно, не існувало жодної бартерної економіки. *Дедуктивна теорія* Шахзавара Карімзаді (*Shahzavar Karimzadi*) має на

меті через спекулятивний умовивід пояснити походження логіки грошового обміну. У той час як Карімзаді визнає нестачу матеріальних та писемних історичних свідчень щодо походження ідеї грошей, він припускає, що гроші могли з'явитися внаслідок обміну одного надлишкового продукту на інший надлишковий продукт, у процесі якого для учасника обміну його власний надлишковий продукт, який він збирається виміняти на те, що він потребує, може слугувати грошима. *Державницько-релігійна гіпотеза* Алли Семенової (*Alla Semanova*) полягає в тому, що гроші могли бути результатом давньогрецьких державницько-релігійних ритуалів. Карбовані монети, на думку дослідниці, замінили ритуальну роздачу смаженого м'яса серед тих, хто здійснив внесок чи пожертву храму. Видана жерцем храму монета була певною квитанцією, яка свідчила про те, що її володар зробив внесок у храм. *(Нео)хартальна теорія* констатує, що гроші як загальноприйнятий соціальний інструмент виникають лише в ієрархічній суспільній структурі, де правитель або група можновладців здатні через насилля і формулювання законодавства визначати, що таке гроші, скільки вони коштують та як вести їх облік.

У *третьому розділі* нашої роботи ми звернули увагу на три теорії створення нових грошей у сучасній економіці. *Кредитна теорія створення грошей* наполягає на тому, що комерційні банки створюють гроші, коли вони надають позики фізичним особам та бізнесу. *Теорія часткового резерву* полягає в тому, що окремий банк не може створити гроші, але на це здатна сукупна банківська система, мультиплікуючи через позики депоновані в банк гроші. *Теорія фінансового посередництва* не визнає особливої ролі банків у якості творців нових грошей: банки є лише посередниками у відносинах між тими, хто хоче заощадити гроші, і тими, хто хоче їх позичити. Тобто банки опосередковують стосунки між вкладниками й позичальниками. Останні дві теорії базуються на двох

припущеннях про роботу банків, що, згідно Річарду Вернеру (*Richard Werner*), не підтверджуються спостереженнями. По-перше, банк повинен мати клієнтів-вкладників, що депонували свої гроші банку, перед тим, як бути здатним позичати їх. По-друге, працівники банку мають приймати рішення з якого рахунку брати гроші для позик, що призводить до флуктуацій залишків грошей вкладників банку. Провівши аналіз документообігу банку після отримання позики у 200 000 євро, Вернер дійшов висновку, що ні перше, ні друге припущення не мають місця у реальній роботі банку, адже банк просто створив гроші з нічого, записавши їх на рахунок дослідника і збільшивши свої загальні активи на цю суму. У такий спосіб лише *кредитна теорія створення грошей* здатна вірно інтерпретувати отримані результати.

Отже, так чи інакше, ми досягли поставленої у вступі *мети*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bell, S. "The Role of the State and the Hierarchy of Money." *Cambridge Journal of Economics* 25, no. 2 (March 1, 2001): 149–63.
<https://doi.org/10.1093/cje/25.2.149>.
2. Bell, Stephanie, and John F. Henry. "Hospitality versus Exchange: The Limits of Monetary Economies." *Review of Social Economy* 59, no. 2 (June 2001): 203–26.
<https://doi.org/10.1080/00346760110036166>.
3. Bush, Barbara, and Josephine Maltby. "Taxation in West Africa: Transforming the Colonial Subject into the 'Governable Person.'" *Critical Perspectives on Accounting* 15, no. 1 (January 2004): 5–34.
4. Cook, R. M. "Speculations on the Origins of Coinage." *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 7, no. 3 (1958): 257–62.
5. Davies, Glyn. *A History of Money: From Ancient Times to the Present Day*. 3rd ed., with Revisions. Cardiff: University of Wales Press, 2002.
6. "Deforestation in Malaysia." In *Wikipedia*, May 19, 2020. <https://bit.ly/3ekJNjL>.
7. Di Muzio, Tim, and Richard H. Robbins. *An Anthropology of Money: A Critical Introduction*. New York: Routledge, 2017.
8. Dodd, Nigel. *The Social Life of Money*. Princeton: Princeton University Press, 2014.
9. Dowd, Kevin. "The Invisible Hand and the Evolution of the Monetary System." In *What Is Money?*, edited by John Smithin, 139–56. Routledge, 2000.
10. Ezzamel, Mahmoud. "Order and Accounting as a Performative Ritual: Evidence from Ancient Egypt." *Accounting, Organizations and Society* 34, no. 3–4 (April 2009): 348–80. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2008.07.004>.
11. Ezzamel, Mahmoud, and Keith Hoskin. "Retheorizing Accounting, Writing and Money with Evidence from Mesopotamia and Ancient Egypt." *Critical Perspectives on Accounting* 13, no. 3 (June 2002): 333–67.
<https://doi.org/10.1006/cpac.2001.0500>.
12. Forstater, Matthew. "Taxation and Primitive Accumulation: The Case of Colonial Africa." *Research in Political Economy* 22 (n.d.): 51–65.
13. Gilbert, Emily. "Common Cents: Situating Money in Time and Place." *Economy*

- and Society* 34, no. 3 (August 2005): 357–88.
<https://doi.org/10.1080/03085140500111832>.
14. Huber, Joseph. “Modern Money Theory and New Currency Theory: A Comparative Discussion, Including an Assessment of Their Relevance to Monetary Reform.” *Real-World Economics Review*, no. 66 (2014): 38–57.
 15. Ingham, Geoffrey. *The Nature of Money*. Cambridge, UK ; Malden, MA: Polity, 2004.
 16. Karimzadi, Shahzavar. *Money and Its Origins*. New York: Routledge, 2013.
 17. Lau, Jeffrey Y.F., and John Smithin. “The Role of Money in Capitalism.” *International Journal of Political Economy* 32, no. 3 (October 2002): 5–22.
<https://doi.org/10.1080/08911916.2002.11042878>.
 18. Lerner, Abba P. “Money as a Creature of the State.” *The American Economic Review* 37, no. 2 (1947): 312–17.
 19. Maurer, Bill. *How Would You Like to Pay? How Technology Is Changing the Future of Money*. Durham: Duke University Press, 2015.
 20. McLeay, Michael, Amar Radia, and Ryland Thomas. “Money Creation in the Modern Economy.” *Quarterly Bulletin Q1 Bank of England*, 2014, 14.
 21. Mickle, Scott. “Aristotle on Money.” In *What Is Money?*, edited by John Smithin, 157–73. Routledge, 2000.
 22. Parry, Jonathan, and Maurice Bloch, eds. *Money and the Morality of Exchange*. New York: Cambridge University Press, 1989.
 23. Richard, Analiese, and Daromir Rudnycky. “Economies of Affect.” *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 15, no. 1 (2009): 57–77.
 24. Semenova, Alla. “Would You Barter with God? Why Holy Debts and Not Profane Markets Created Money.” *American Journal of Economics and Sociology* 70, no. 2 (April 2011): 376–400. <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.2011.00779.x>.
 25. Turkle, Sherry. *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age*. New York: Penguin Press, 2015.
 26. Weatherford, Jack. *The History of Money*. New York: Three Rivers Press, 1997.
 27. Werner, Richard A. “Can Banks Individually Create Money out of Nothing? — The Theories and the Empirical Evidence.” *International Review of Financial*

- Analysis* 36 (December 1, 2014): 1–19.
- 28.———. “How Do Banks Create Money, and Why Can Other Firms Not Do the Same? An Explanation for the Coexistence of Lending and Deposit-Taking.” *International Review of Financial Analysis* 36 (December 1, 2014): 71–77.
- 29.Wray, L. Randall, ed. *Credit and State Theories of Money*. Cheltenham, UK ; Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2004.
- 30.———. *Understanding Modern Money: The Key to Full Employment and Price Stability*. Cheltenham, UK ; Northampton, MA: Edward Elgar, 2003.
- 31.Адорно, Теодор, and Макс Хоркхаймер. *Культурная Индустрия. Просвещение Как Способ Обмана Масс*. Москва: Ad Marginem, 2016.
- 32.Воронова, Л. К., ed. *Словник Фінансово-Правових Термінів*. Київ: Алерта, 2011.
- 33.Вымятина, Юлия. *Деньги, Или Золотая Антилопа*. СПб: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2016.
- 34.Гребер, Дэвид. *Долг: Первые 5000 Лет Истории*. Москва: Ad Marginem, 2014.
- 35.Зелизер, Вивиана. “Человеческие Ценности и Рынок: Страхование Жизни и Смерть в Америке 19 Века.” In *Классика Новой Экономической Социологии*, edited by Г. Юдин and В. Радаев, 260–83. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014.
- 36.Зиммель, Георг. “Философия Денег (Фрагмент).” In *Теория Общества. Сборник*, edited by Александр Филлипов, 309–83. Москва: Кучково поле, 1999.
- 37.“Книги.” Accessed June 22, 2020. <https://books.icu/books>.
- 38.Мартин, Феликс. *Money. Неофициальная Биография Денег*. Москва: Синдбад, 2017.
- 39.“Обов’язкові Резерви.” Accessed June 15, 2020. <https://bit.ly/2CrNN49>.
- 40.Поланьи, Карл. *Великая Трансформация: Политические и Экономические Истоки Нашего Времени*. СПб: Алтейя, 2014.
- 41.Полякова, Аліна. “‘Продам нирку’. Скільки коштує людське тіло.” *Економічна правда*. Accessed June 11, 2020. <https://bit.ly/2zT1EQ6>.

- 42.Рей, Рендал. *Сучасна Теорія Грошей*. Київ: Наш Формат, 2017.
- 43.Хокшилд, Арли. *Управляемое Сердце: Коммерциализация Чувств*. Москва: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2020.